

Борсук Н.М. (Брэст, Беларусь)

ЛЁС ДЗЯЦІНСТВА, АБПАЛЕНАГА ВАЙНОЮ
(па кнізе ўспамінаў непаўналетніх вязняў фашызму
“На абпаленых крылах”)

Вялікая справа па захаванні памяці народнай, безумоўна, належыць пісьменнікам. “Я з вогненнай вёскі...” А. Адамовіча, Я. Брыля, У. Калесніка; “У вайны не жаночае аблічча”, “Цынкавыя хлопчыкі” С. Алексіевіч – дакументальна-мастацкія кнігі-памяці, у якіх мастакамі слова сабраны ўспаміны непасрэдных сведкаў жудасных падзей XX стагоддзя.

“Мы імкнуліся, – пісалі А. Адамовіч, Я. Брыль, У. Калеснік, – зберагчы, утрымаць, як “плазму”, невыносную тэмпературу чалавечага болю, недаўмення, гневу, якія не толькі ў словах, але і ў голасе, у вачах, на твары; утрымаць усё тое, што, як паветра, акружае чалавека, які расказваў нам, а цяпер са старонак кнігі звяртаецца да чытача” [1, 6]. З пастаўленай задачай пісьменнікі паспяхова справіліся.

Кнігі непаўналетніх вязняў фашызму “Асколкі болю” [3] і “На абпаленых крылах” (укладальнікі Л.Г. Філатаў, Л.П. Раманенка, І.В. Бараноўскі) [4] – яскравае сведчанне, што доўг не толькі пісьменнікаў, але і апошніх жывых сведкаў страшнай, бесчалавечнай трагедыі 1941–1945 гадоў захаваць памяць аб суровых уроках гісторыі ў сядомасці людзей, асабліва маладых. Як тут не ўзгадаць пазтычныя радкі з верша Л. Філатава “Нашчадкам”, які таксама зведаў страту родных, жак канцэнтрацыйнага лагера Потшыкаў пад г. Чанстахова (Польшча): “Дык слухай, юны наш нашчадак, / І сэрцам споведзь успрымай / Пра фашыстоўскі той “парадак”, / Пра зверствы ачмурэлых зграй. / Дык ведай, адчувай і помні, / У новую вясну нясі / Надзеі, Веры і Любові промні / Па бессмяротнай матухне-Зямлі” [4, 7].

Са старонак кнігі прагучалі ўспаміны больш пяцідзсяці непаўналетніх вязняў фашызму, жыццё якіх звязана з Берасцейшчынай. Гэта не голая статыстыка. За кожнай лічбай – невымераны чалавечы боль, пакуты, жак, які адбіўся ў сумных, часам строгіх вачах, у сутулых постацях ацалелых ахвяр. “Выглядываем в окно. Души наши гложет постоянный страх. Началась жизнь с оглядкой”, – успамінае З.У. Міцэвіч,

якой было на той час сем гадоў. Услухайцеся ў назвы некаторых успамінаў: “Дваццаць пяты барак”, “Это так страшно!”, “Шрамы на сэрцы”, “Смерть ходила за нами”, “Умерли брат и сестра”, “Изверги-оккупанты”, “Норма – четырнадцать вагонеток”, “Лежали, ожидая смерти”, «В подвале гестапо», “Крик души”... На жаль, многія з тых, хто пакінуў свае ўспаміны ў кнізе, ужо дасягнулі вечнага выраю.

Паводле статыстычных дадзеных, прыведзеных Л.П. Раманенка, старшынёй Брэсцкай абласной арганізацыі ГА “Беларуская асацыяцыя былых непаўналетніх вязняў фашызму”, у артыкуле “Несколько шагов дорогой длиной в 20 лет”, больш 375 тысяч жыхароў Брэсцкай вобласці за тры гады акупацыі фашыстамі не вярнуліся дамоў, звыш 30 тысяч было вывезена на катаргу ў Германію, фашысты знішчылі на тэрыторыі вобласці амаль 400 тысяч жыхароў, трэць з іх былі дзеці. Толькі ў Брэсце гітлераўцы забілі больш 13 тысяч дзяцей [4, 227].

На наш погляд, у кнізе няма месца для літаратурных практыкаванняў, нічога лішняга, і толькі часам падаецца скупы каментарый у аповедах пра былых непаўналетніх вязняў фашызму. Успаміны суправаджаюцца архіўнымі, сямейнымі фотаздымкамі, даведчаным матэрыялам пра канцэнтрацыйныя лагеры смерці. Паэтычныя радкі Л. Філатава, З. Міцэвіч, М. Прасмыцкага, М. Засіма гарманічна ўплітаюцца ў сабраны матэрыял на старонках кнігі-памяці. Кніга адкрываецца зваротам А. Каско да чытачоў “Сведкі вайны не маўчаць”.

Аўтары ўспамінаў амаль што не ўжываюць займеннік “мы”, найчасцей сустракаецца “я”. І гэта зразумела, бо займеннік “мы” няздольны ўвабраць у сябе меру асабістага болю, гневу, жаху кожнай сведкі: “Прачнуўся, здрыгануўся і заплакаў менавіта ад чужога мундзіра. Але вочы глядзелі цёпла і ласкава, ад рукі ішла пяшчота. “Буттет жить!” – з палёгкаю, радасна вымавіў немец па-руску. “Данкэ, данкэ”, – адказала праз слёзы па-нямецку мама... Ён быў у маім жыцці – невядомы вайсковы нямецкі доктар, каторы паўстаў на апошняй маёй сцяжынцы, што вяла ў газавую камеру” [4, 99].

Цяжка растлумачыць паводзіны жанчыны-маці ў экстрэмальных сітуацыях. Няўжо на літасць немцаў спадзявалася Марыя Мікалаеўна Бязмен, калі яе разам з дачкою фашысты пасадзілі ў эшалон і павезлі на Захад. На прыпынку каля горада Чанстахова да цягніка падыходзілі полькі, звярталіся да Марыі Мікалаеўны з прапановай: “Пани, отдай мне ребёнка. Вас везут на мыло!” Але ж маці не аддала адзіную дачушку, бо другую – адзінаццацімесячную – і мужа забіў фашыст у першы дзень вайны. Думаецца, маці верыла, пакуль дачушка побач з ёю, яна можа спадзявацца на шчаслівае выратаванне. На развітанне маці напісала хімічным алоўкам на кавалачку цыраты імя, прозвішча дзяўчынкі, год і месца нараджэння

і прывязала да рукі. Гэтая цырата, як талісман, ахоўвала дзяўчынку не толькі ў фашысцкай Германіі, але і ў пасляваенным Брэсце. Невыпадкова чытач успрымае гэты кавалачак цыраты як сімвал духоўнай повязі з маці, радзімаю, роднымі людзьмі (апавед В. Сарычава “Помни имя своё”).

А вось другая жанчына-маці, асуджаная на смерць разам з дачушкаю, вярнулася да жыцця ад самага краю брацкай магілы. Надзея Крыпан – маці вядомага беларускага паэта Алесея Разанава, якому ў гэтым годзе споўніцца 65 гадоў, жыла разам са сваёй матуляю і гадалай дачушкай ў вёсцы Сялец, працавала акушэркай, была сувязной партызанскага атрада. Медыкаменты, перавязачны матэрыял для параненых партызанаў дастаўляла яна ў падпольную арганізацыю, што знаходзілася ў вёсцы Скворцы, распаўсюджвала сярод насельніцтва звесткі пра становішча на франтах.

Пасля забойства партызанамі каменданта вёскі Малеч Н. Крыпан разам з дачушкаю была арыштавана і адпраўлена ў Бярозу для наступнага этапавання на фабрыку смерці на Броннай Гары. Рыхтуючы сваю крывінку ў апошні шлях, маці прыбрала яе ў самае лепшае. Дзяўчынка была вельмі прыгожая. Яна не адчувала небяспекі, нешта лапатала і прытанцоўвала на руках у маці. Назіраючы за паводзінамі Любачкі, святлелі твары асуджаных на пагібель. На дзяўчынецкі спыніў увагу і нямецкі афіцэр, а перакладчыца не разгубілася і на пытанне: “Чыё гэта дзіця?” – адказала: “Гэта дачка нямецкага афіцэра, якога няма ўжо ў жывых, бо ён загінуў на Усходнім фронце” (апавед Я. Сялені “З самага краю брацкай магілы”).

Па збегу шчаслівых абставін жыццё абедзвюх жанчын было выратавана. На ўсё жыццё Н. Крыпан (Разанава) засталася ўдзячнай той незнаёмай жанчыне за яе смеласць і кемлівасць. Алесь Разанаў любіць успамінаць сваіх бацькоў. Пра маці кажа: “У людзях яна імкнулася бачыць толькі добрае і да самаадданасці гатовая была прыйсці ім на дапамогу ў цяжкіх сітуацыях” [4, 68]. З цеплынёй расказвае пра сваю старэйшую сястру, якая працавала да пенсіі ў дзіцячым садку медыастрой.

Нягледзячы на тое, што мы добра ведаем з гісторыі аб дырэктывах нямецкага камандавання па “высяленню беларускага насельніцтва”, пытанне: «За што?» – не пакідае нас. Яно гучыць як няўцямнасць, як усплёск абурэння, як пратэст усіх спрадвечных маральных якасцей чалавека. Асабліва калі ў гэты вогненны вір уцягвалі мірных жыхароў – жанчын, дзяцей, старых. Фашыстаў п’яніла, цешыла ўлада над людзьмі, над жыццём і смерцю цэлых сем’яў, вёсак. Адчуўшы сябе “арыйскімі багамі”, яны выбіралі чалавечыя ахвяры. Да гонару маладых людзей, выхаваных у даваенны час, неабходна адзначыць, што ў фашыстаў не атрымалася зламаць іх волю, ператварыць у бесславесных паслухмяных рабоў. Ва ўмовах канцэнтрацыйных лагераў дзейнічалі падпольныя арганізацыі.

Э.М. Зімавец не раз выконваў заданні такой арганізацыі, якая была створана на тэрыторыі лагера Заксэнхаўзен. Яго катавалі, кідалі ў карцэр, але ён выжыў нават пасля таго, як была яму зроблена аперацыя без наркозу. Вызваленне з пекла для Эдуарда Міхайлавіча завяршылася ў горадзе Крывітц. Дакументальная паэма “Дарогой смерці”, якая была напісана ў 2008 годзе, – гэта праўдзівыя ўспаміны аб “маршы смерці”, удзельнікамі якога сталі многія нашы землякі (успаміны “Поле памяці”).

Падпольная арганізацыя існавала і ў лагеры Бухенвальд. Ва ўмовах найстражэйшай канспірацыі вязні нават здолелі падрыхтаваць паўстанне. “Сігнал прозвучал 11 апреля. Около тысячи вооружённых подпольщиков напали на охрану. За час всё было окончено. Антифашистский комитет взял руководство лагерем, в котором находилось более двухсот тысяч узников, в свои руки. Трое суток держали оборону, пока не подошли войска союзников. С приходом американских танков в Бухенвальд война для нас закончилась”, – успамінае П. Штоба [4, 42].

Аўтабіяграфічны і дакументальны пачаткі ў кнізе “На абпаленых крылах” настолькі моцныя, што часам складваецца ўражанне, быццам успаміны пра лагер Азарычы напісаны адным чалавекам.

Гэта была сапраўдная фабрыка смерці, хаця тут не было крэматорыя, – успамінаюць былыя вязні (успаміны “Страдания, страх и кошмар” М.Н. Куницкой, «Мне казалось, что мы на том свете» В.Д. Башака, «Каждый день и ночь уносили сотни жизней» С.С. Карпей, «Изверги-оккупанты» Э.А. Намятова). Лагер знаходзіўся каля балота. Тэрыторыя ўяўляла сабой адзінае месца снегу, бруду пад адкрытым небам і была абнесена калючым дротам, на вышках – кулямёты. Тыф, холад, голад. Фашысты адбіралі ў мірных людзей, што траплялі ў лагер, торбы з харчамі і кідалі іх у касцёр. Білі нагамі, цкавалі сабакамі, знямоглых растрэльвалі на месцы. Кожны дзень прывозілі хворых тыфам. Немцы прымушалі вязняў складаць трупы ў штабеля. Калі жанчына-маці паспрабавала сваіх дзяцей далей адвесці ад небяспекі, немец расстраляў іх на яе вачах. Адноічы прывезлі вялікую машыну маленькіх дзяцей, як успамінаюць сведкі тых страшных падзей, звалілі іх на зямлю. Дзеці ледзь варушыліся, увечары іх пазакопвалі: і мёртвых, і жывых. Па плане нямецкага камандавання 50 тысяч бязвінных жанчын, дзяцей, старых, што знаходзіліся ў Азарычах, павінны былі стаць жывой агароджай, заражанай сыпным тыфам, паміж лініяй фронту. Невыпадкова перад адступленнем фашысты замініравалі лагер, не ўсё удалося выратаваць.

“Даць выкрыцацца жорсткай памяці непаўналетніх вязняў фашызму” – так вызначылі адну з галоўных задач сваёй кнігі яе складальнікі. І гэтую задачу яны выканалі спаўна, безумоўна, дзякуючы шырокаму выкарыстанню дакументальных сведчанняў. Хіба нехта можа застацца абыякавым

да шчырай споведзі В.Г. Латыпавай: “Нас прыгнали на прыстань і сталі грузіць на палубу вайсковага карабля. Мы знаходзіліся на верхняй палубе ў якасстве прыкрыцця адступаючым нямецкім войскам. Пака карабль плыў па Балтыйскаму морю ў Германію, нас бомбіла савецкая авіяцыя, но, заўважыў грамадзянскае населенне, лётчыкі дагадаліся, ў чым дело, і бомбардзіроўкі прыпыніліся. Праз некалькі дзён карабль прыплыў да астрава Рюген” [4, 127].

Жаданне выкрэсліць з памяці ўсё перажытае не пакідае па жыцці Л.Ф. Дзеравянка: “Война – гэта страшна, но памяць застаецца вечнай” [4, 22]. Да Лідзіі Фёдарайны ў снах яшчэ і сёння прыходзяць людзі ў белых халатах, яна адчувае іх дыханне, дотык іх рук на сваім нагім целе. Адчуванне страху не пакідае нават пасля таго, калі яна прачынаецца і разумее, што вайна даўно ўжо закончылася.

Цяжка ўявіць сучасную вуліцу імя Д. Карбышава, залітую крывёю. Напачатку вайны яе аблюбоўвалі фашысты для расстрэлу яўрэяў. Г.М. Карпук, былы вязень Брэсцкай турмы, узгадвае: “Полицай прыводзіў еўрейскіх дзяцей і стрэляў іх па аднаму, целясь ў затылок. Нас заставялі закапываць трупы. Гэты ужас нікогды не забудзецца” [4, 166].

Па перакананні Т. Шыбуні, неабходна расказаць чытачам праўду пра немцаў, бо былі яны розныя: “Как не вспомнить с благодарностью тех, кто сбрасывал незаметно нам с верхних этажей хлеб, проезжая мимо на велосипедах, совал кусочки хлеба, давал старую одежду” [4, 124].

Прайшло больш шасцідзiesiąці гадоў, але перад вачыма Т.І. Шыманка час ад часу ў памяці паўстае вобраз нямецкага майстра з гальванічнага цэха: мужчына невысокага росту, у акулерах, у вялікіх кішэнях яго рабочага халата заўжды быў хлеб і цукар: “Мы всегда старались быть поближе к входной двери в надежде, что он вот-вот появится. Он тайком быстро совал нам то, что принёс, так, чтобы этого не заметили эсэсовки-надзирательницы. И вот тогда мы были счастливы! Ведь нас практически не кормили» [4, 35].

Важна канстатаваць той факт, што антычалавечыя ўмовы не ператварылі людзей у пасіўныя істоты, аб’якавыя да чужой бяды. Іх жыццёвая філасофія дабра і даравання нараджалася яшчэ ў далёкім, апаленым вайною, дзяцінстве, насычаным як трагічнымі падзеямі, так і шчаслівымі выратаваннямі. Сутнасць гэтай філасофіі выразна прасочваецца ў словах В. Сёмухі: “Чалавек не можа жыць нянавісцю, чалавеку запаведана жыць з любоўю ў сэрцы” [4, 154]. Заўважце, гэта сцвярджае чалавек, якога ледзь не спалілі жыўцом ва васьмігадовым узросце разам з родным хутарам Ясенец, што на Пружаншчыне; бацьку якога расстрэлялі фашысты за сувязь з партызанамі. А ў 1991 годзе ён стаў кавалерам ордэна “За асаблівыя заслугі перад Федэратыўнай Рэспублікай

Германія”. Так немцы аданілі яго перакладчыцкую дзейнасць з нямецкіх класікаў. Няма ў гэтым нічога дзіўнага, бо ў шчырых светлых душах дзяцей не было месца, на шчасце, нянавісці. У іх душы жыў дзікі страх, непаразуменне, што гэта дзеецца ў свеце, але, дзякуючы выхаванню на бабуліных казках, у якіх дабро заўжды перамагала зло, жыла вера ў тое, што лёс адшкадуецца і верне страчанае. У канчатковым выніку для большасці ацалелых вязняў усё так і абярнулася.

На жаль, пакуты для многіх з іх канцэнтрацыйнымі лагерамі не закончыліся. Многім давялося сутыкнуцца з абразлівым недаверам прадстаўнікоў савецкіх карных органаў. Н.І. Мікуліку паставілі ў віну факт вызвалення з фашысцкага палону амерыканцамі. У выніку – дзесяць гадоў папраўча-працоўных лагераў. І ці толькі Нестар Іванавіч стаў без віны вінаватым? К.Ц. Грэцкая таксама магла папоўніць сумны спіс “ворагаў народа”, бо адказ 17-гадовай дзяўчыны на пытанні, чаму згадзілася ехаць у Германію, чаму не пайшла ў партызанскі атрад, не мог задаволіць кіраўніцтва фільтрацыйнага лагера НКВД. Што выратавала Кацярыну Цярэнцьеўну ад арышту: узрост альбо змораны выгляд – яна не ведае і сёння.

“Праўда – найцяжэйшая за ўсё на свеце” [2, 108], – так сказаў на схіле свайго жыцця М. Танк. Нельга не пагадзіцца з такой ісцінай. Асабліва, калі гэта праўда пра лёс дзяцей на вайне, якія выплуктавалі гэтую праўду на ўласным, як правіла, горкім і балючым вопыце, знайшлі сілы паведаць аб перажытым людзям, “каб помнілі, каб не дапусцілі” [4, 6], на старонках кнігі “На абпаленых крылах”.

Літаратура

1. Адамовіч, А., Брыль, Я., Калеснік У. Я з вогненнай вёскі... / А. Адамовіч, Я. Брыль, У. Калеснік. – Мінск : Маст. літ., 2001.
2. Адамовіч, А. У пошуках праўды і справядлівасці / А. Адамовіч // Дм. Бугаёў. Спавадальнае слова: Літаратурная крытыка, успаміны. – Мінск : Маст. літ., 2001. – 377 с. іл.
3. Асколкі болю (успаміны былых вязняў фашызму Брэстчыны). – Брэст : Выд-ва С. Лаўрова, 1999. – 64 с.
4. На абпаленых крылах: кніга ўспамінаў непаўналетніх вязняў фашызму / укл. Л.Г. Філатаў, Л.П. Раманенка, І.В. Бараноўскі. – Мінск : Кнігазбор, 2012. – 240 с.